

memleketimden milliyetçilik manzaraları: tanrıdağı'ndan hira dağı'na kitabının tahlili

İbrahim Halid Aldemir · 10 Ağustos 2026 · 25 dk okuma

bismillâh. elhamdulillâh. vessalâtu vesselâmu alâ rasûlullah (ﷺ).

kitabın muhtevâsından evvel müellifin biyografisinden bahsetmekte fayda görüyoruz. 1953 Sivas doğumlu olan Beşir Ayvazoğlu, ilk ve ortaöğrenimini de burada tamamlamıştır. ardından yükseköğrenimini tamamlamak üzere Bursa'nın yolunu tutmuştur. çeşitli liselerde öğretmenlik yaptıktan sonra TRT'de uzman olarak görev yapmıştır. farklı gazete ve dergilerde köşe yazarlığı da yapan Ayvazoğlu bir dönem Kültür Bakanlığı danışmanlığı görevinde de bulunmuştur. bahsi geçen görevlerinin haricinde biyografi eserleri başta olmak üzere çeşitli kategorilerde eserler telif etmiştir. müellifin bu metinde tahlilini yapmaya çalışacağımız eseri ise 2009 yılında ilk baskısını yapmıştır.

eser “Türkçülüğün ön tarihi”, “tanrıdağı'ndan hira dağı'na” ve “Türk muhafazakarlığının kültürel kuruluşu” başlıklarını ihtiva ediyor. ilk bölüm başta olmak üzere kitabın genelinin epey detaylı araştırmalar sonucu yazıldığını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. çok farklı ve ayrıntılı kaynakların tarandığı aşikâr. hal böyle iken bahsi geçen konularda okuyanı doyuracak miktarda bilgiye maruz kalınacağı söylenebilir. metnin dilinin oldukça akıcı ve anlaşılır olması ise konunun uzmanı olmayan insanların da muhtevâyı özümseyebilmesine imkân sağlıyor. biz bu metinde kitabın ilk iki bölümünü tahlil etmeye çalışacağız. gayret bizden, tevfîk Allah'tandır.

ön söz

kitabın ön sözünde müellif kitapta izahını yapmaya çalıştığı ideolojilerle ilgili geçmiş ve güncel fikirlerinden bahsediyor. bu ideolojilerin süzgecinden geçmiş birisi olduğundan dolayı metindeki samimiyeti hissetmemek elde değil.

Ayvazoğlu metni kaleme alırken nasıl bir fikrî dünyasının olduğunu ise şöyle anlatıyor: “Türk'üm ve Türklüğümünden asla şikayetçi değilim fakat imparatorluk bakiyesi bir coğrafyada yaşadığımın şuurundayım; insanlığın başına Almanlar tarafından bela edilen ırkçılığın, “üstün ırk” safsatasının ve siyasî bir ideoloji haline getirilmiş milliyetçiliğin ayrılıkları körükleyeceğini, felaketler getireceğini fark ettiğimden beri bu toprakların tarihinden ve kültüründen beslenen bir milliyetçiliği savunuyorum; düşmana ihtiyaç hissetmeyen, ötekileştirmeyen, bütün halkın refahını ve mutluluğunu gözeten, kucaklayıcı, birleştirici bir

milliyetçilik... isterseniz buna başka bir isim de verebilirsiniz; çünkü aslında yunus gibi “cümle yaradılmışa bir göz ile bakmak”tan söz ediyorum.””

insanların yaradılış itibarıyla kavimlere ayrıldığı göz önünde bulundurulursa bir kavmin diğeriyle ortak bir zeminde buluşması oldukça zordur. ortak bir çatı inşa edilmek isteniyorsa kavimleri bir araya getirecek harici bir kuvvete ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. bir tarafın başka herhangi bir kavme mensup ötekine “benimsediğim milliyetçilik birleştirici ve kuşatıcı olduğu için sizi kendimle bir görüyorum.” demesi bize göre biraz abesle iştigal etmek oluyor. nitekim bir türk milliyetçisiyle kürt milliyetçisini bahsi geçen bağlamda ortak bir paydada buluşturmanın da mümkün olmayacağı malumdur. harici bir çatıya ihtiyaç olduğunu ve bu çatının islam olduğunu düşünmekteyiz.

türkçülüğün ön tarihi

bu başlıkta 6 alt başlık bulunuyor.

1.türklük nasıl keşfedildi?

bu bölümde selçuklu devrinden tanzimat’a kadar türklük kavramının nasıl anlaşıldığı ile ilgili birtakım değerlendirmelerden bahsediliyor. türk kavramının neyi ifade ettiği ve hangi çevrelerin bu kavramı nasıl anladığı konuları üzerinde duruluyor. bu konunun okuyucu tarafından dikkatli takip edilip anlaşılması, türk diye kime deneceğinin zihinlerde yer etmesi bakımından oldukça kıymetlidir.

bölümün başında türk kavramının 19. yy.a kadar esasen şehirlileşememiş göçebe türkmenleri ifade ettiğinden bahsediliyor. yani esasen bir kavmi karşılamaktan ziyade göçebe yaşayan türkler olarak anlaşılmış. bugün anlayacağımız şekliyle esasen o dönemde türk demenin köylü demek olacağı aktarılmış. bu konuya ilk değinenin ahmed vefık paşa olduğu ve lehçe-i osmanî kitabında “sahra-nişîn olup şehristana dahil olmayanlara türk ve oğuz ism-i umumîsi kalmakla, ileride türk tabîri kaba, rustâyî, ra’iyet ve oğuz sade, safdil mânâsına olmuştur.” ifadelerine yer verdiği de aktarılmıştır.

ayrıca göçebe türkmen’ler ile şehirde yaşayanlar arasında varolan bir çatışmadan da söz edilmektedir. göçebe türkmen’lerin sıklıkla kervanlara baskınlar düzenlediği ve çeşitli yerlerde yağmalarda bulunduklarından tarihi kaynaklarda bahsedilmektedir. bu baskın ve yağma faaliyetleri şehirli ile göçebe arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. öyle ki yerleşiklerin görüşlerini aktaran kimi yazarlar göçebelere bî-idrak, mütegalibe, nâ-bâk, nâ-pâk veya havâric gibi sıfatlarla bahsetmiştir. buna karşılık türkler de şehirliyi yatuk olmakla suçlamıştır.

elbette çatışmayı ilerleten başka faktörler de bulunmaktadır. bunların kuvvetlilerinden birisi de hiç şüphesiz selçuklu sarayının devlet işlerinde iranlıların daha çok tercih edilmesidir. bu bürokratlar türklere karşı hiç hoş duygular beslememektedirler. haricen şehirlerde sünnilik yaşanırken türklerin -göçebe manasında kullanılıyor- batınî tarikatlere mensubiyeti de çatışmayı körüklemiştir. bu çatışmanın güçlenmesi özellikle batı’da bizans sınırında gaza eden türkmenler’in kendi içinde bağımsızlık

faaliyetlerine girişmesine ve kuvvet kazanmalarına sebep olmuştur. osmanoğulları başta olmak üzere bu beylikler -her ne kadar bugünkü manasıyla olmasa da- milliyetçi duygularla hareket etmeye başlamıştır. bu duygular da haliyle entelektüel zümrede türkçe'nin daha çok kullanılmasına yol açmıştır. nitekim aşık paşa garîbname'sinde "türk diline kimesne bakmaz idi / türklere hergiz gönül akmaz idi" derken şehirde yaşayan tebaanın türkçeyi bilmediği şeklinde yaptığı gözlemi aktarıyordu. bu durum bize 13.yy anadolu'su hakkında önemli veriler sunmaktadır.

osmanoğullarının türkçeyi benimsediğinden bahsedilmişti. öyle ki hızla büyümekte olan osmanlı devleti türkçe'yi resmi dili olarak ilan etmiştir. bugün osmanlıların esasen türklüğü benimsemediği yahut imparatorluğu bunun üzerine inşa etmediğine dair birtakım iddialar artık hepimizin malumu haline gelmiş görünüyor. esasen hakikat pek de böyle değil gibi. devrin eserleri incelendiğinde devleti yöneten hanedanın türklüklerinin pekâla farkında oldukları ve bununla övündükleri, hatta bu kültürün devamını istedikleri görülecektir. nitekim aşıkpaşa'nın anlattığına göre bilecik'in fethinden sonra dursun fakih cuma namazı kılmak için selçuklu sultanından izin alınması gerektiğini bildirince osman gazi, "bu şehri kendi kılıcımla aldım, bunda sultanın ne dahli var ki ondan izin alayım. ona sultanlık veren allah bana dahi hanlık verdi. eğer minneti şu sancak ise ben kendi sancağımı götürüp uğraştım. eğer o ben âl-i selçuk'um derse ben de gök alp oğluyum." demiştir. haricen karakoyunlu hükümdarı cihanşah'ın sultan murad için "kardeşim sultan murad'ın nesebi bizim nesebimizden ağıdır. gökle denizin arasında fark olduğu gibi." demesi aynı dönemde yaşayan diğer hükümdarların da türklük kavramına ehemmiyet verdiğine işaret etmektedir.

haricen korkut ata'ya hükümdarlığın kayı boyunun eline geçeceğine dair kehanet isnad edilmesi ve osman gazi'nin oğuz beylerince hükümdar seçildiği iddiası 15. yy. anadolu'sunda oğuzculuğun yaygınlığı hakkında bilgiler vermektedir. hatta osmanlı padişahlarının oğuz olmakla gurur duyduğu ve bununla övündükleri de bilinen bir gerçektir. bu bağlamda fatih'in oğlu beyazıd'ın oğullarından birinin korkud, cem'in çocuklarından birinin de oğuz han adını taşıması elbette tesadüf değildir.

yine de osmanlı padişahları arasında fatih'in konumunu ayrı tutmakta fayda var. çünkü fatih kendini yalnızca türk hükümdarı olarak değil, tüm müslümanların lideri ve ayrıca bizans'ın da yegâne varisi olarak görüyordu. fatih'in bu cihangîrlik vizyonu onun devlet politikalarının da birincil belirleyicisi olmuştur. yine bu bağlamda fatih yalnızca türkçe'yi önemsemekle kalmamış, farsça ve arapça öğrenilmesine de büyük ehemmiyet vermiştir. o diğer beyliklerle çekişmeyi de gereksiz görmektedir. çünkü ilk fırsatta hepsini ortadan kaldırıp devletine bağlamayı kafasına koymuştur.

tüm bunların yanında fatih'in özellikle ilim ve sanat alanlarında kendini yetiştirmiş kişileri sarayına çekmeye çalıştığı bilinmektedir. ali kuşçu gibi isimleri sarayında barındırmayı başarsa da bazı diğer kimseleri getirememiştir. yine de o, bu kimselere saygıda kusur etmemiş ve onların yaptıkları işlere methiyeler dizmiştir. özellikle acem ilinden gelen insanlara ayrıca ehemmiyet verilmiştir, çünkü o dönemde ilmin çoğu acem'de bulunmaktadır. haricen acem ili denilen bölgenin yalnızca bir etnik grubun yaşadığı yeri nitelemediğini bilmek gerekir. bu bölgede özbek, türkmen, tacik ve fars gibi muhtelif kavimler

beraberce yaşamaktadır. bu beraberlik de türkçe ve farsça arasında bir çekişmeye yol açmıştır. dönemin yazarlarından ali şîr nevaî de iki dillidir fakat o, türkçe'nin üstünlüğüne inanmıştır. hatta bu bağlamda muhakemetü'l lügateyn isimli de bir eser kaleme almıştır.

bugün zihnimizde canlandığı şekliyle milli şuurdan bahsedebileceğimiz ilk metin ebu'l hayr-ı rumî'nin yazdığı saltukname olarak kabul edilebilir. bu eserde yazar türk kavramını çoğunlukla tastamam bir kavim adı olarak kullanmıştır. bu eserde yer yer türk kavramı ile müslüman kavramının eş anlamlı olarak kullanıldığı da görülmektedir. bu da türk kavramının 15. yy.dan itibaren bir anlam kayması yaşadığını ve müslüman manasında kullanılmaya başlandığına dair işaretler sunmaktadır.

bölümün devamında avrupalıların da türkleri roma'nın varisi olarak görme eğiliminde olduklarından ve bu eğilimin örneklerinden bahsedilmektedir. bu konunun detayına girmemekle beraber şunları söylemekte fayda var: o dönemde güçlü olanın türklendir ve dolayısıyla hakim paradigmanın da türklere ideolojisi olduğunu söylemek gerekir. dolayısıyla bu tarz metinlerin türklere yaranma maksadıyla yazılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurmakta fayda var.

batı'da bunlar yaşanırken doğu'da da sıcak gelişmeler yaşanmaktadır. bugünkü iran, irak ve suriye'nin bir kısmını kapsayan coğrafyada şîa mezheplerinden safevi mezhebine mensup bir dini devlet olan safevi devleti kurulmuştur. hal böyle olunca 16.yy.da osmanlı ve safevi devletleri arasında bir gerilim hattı oluşmuştur. çünkü bahsi geçen şîa devleti özellikle anadolu'da göçebe hayat süren türkmenleri de etkilemekte, onları da şiileştirmektedir. bu bağlamda şehzade kavgaları sırasında çıkan şahkulu isyanı ve onun sonuçları hakkında da konuşmakta fayda görülmüş. bu isyanın öncülüğünde türklük bağlamında bir kavram kargaşası yeniden boy gösterir olmuştur. tıpkı 13.yy.daki gibi türklük barbarlık gibi hakaretâmiz sıfatlarla yeniden anılır olmuştur. fakat müellife göre tüm bu örneklerin varlığına karşın tarihi vesikalar dikkatli incelenirse türk kavramının herhangi bir sıfat eklenmeksizin kullanıldığında her zaman olumlu manada kullanıldığı görülecektir.

müslüman olmadan evvel kendince zengin kültürel mirasları olan kavimlerin müslüman olduktan sonra -özellikle emeviler döneminde- arap şovenizmine karşı mücadele verirken ister istemez bir çeşit kavmiyet şuurı ile hareket etmişlerdir. bu mücadeleler sırasında taraflar karşılıklı olarak epeyce hadis uydurmuşlardır. bu uydurma hadisler osmanlı döneminde de arşivlerden araştırılıp bulunarak çatışmalarda kullanılmıştır. bugün de birtakım kötü emelli insanlar tarafından bu tarz hadis metinleri medyaya sürülmektedir. sıhhatinden emin olunamayan bu hadisleri okurken dikkatli olunması gerekmektedir. özellikle türkçü bir idealle hareket eden insanlar bu tarz hadisler ile gençlerin yumuşak karınlarına dokunmaya çalışmaktadır. bu durum önüne geçilmesi gereken bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

osmanlıların türklüğe verdiği önemin bir diğer göstergesi de devşirme olarak alınan çocukların türkleşmesini sağlamak maksadıyla türk çiftçilerin yanlarına verilmesidir. türk'e verilen bu çocuklar türkçeyi ayrıntılı bir şekilde öğrenirler, kültüre adaptasyon geliştirirler ve böylece devlet kademelerinde

görev almaya hazır hale gelirlerdi. bu bağlamda devşirme sisteminin mahiyeti ile ilgili birkaç kelam etmekte fayda görüyoruz. bugün fazlasıyla eleştirdiğimiz sömürgecilik usulünün batılılar tarafından niçin benimsendiğini iyi ayırt etmek gerekmektedir. batı girdiği topraklardaki hakimiyetini kuvvetlendirmek ve burada kalıcı bir yönetim kullanmak için bu usulü kullanmıştır. sömürülen milletlerin temel özelliklerinden bazıları dillerinin değiştirilmesi, her ne kadar kendi kültürlerini yaşamalarına izin verilse de bu kültürün birtakım değişikliklere uğratılması (batılılaşma gibi), kaynaklarının sömürge devletler tarafından kullanılıp kendi halklarının yalnızca işçi olarak çalıştırılmasıdır. devşirme sistemi bu bağlamda ele alınırsa sistemin batı'da olduğu kadar canice ve yaşam hakkını daraltacak bir biçimde olmadığı görülecektir. yalnızca zeki ve parlak çocukların seçilmesi ve bu çocukların türkleştirilmesi sömürge sistemiyle benzerlik göstermektedir. bu benzerliğin de canilik ile uzaktan yakından alakası bulunmamaktadır. fakat küçük çaplı bir asimilasyon örneği ile karşı karşıya kaldığımızın da farkında olmamız gerekmektedir. dolayısıyla oluşturulan bu sistemin devlet yararına -devşirilen çocukların hanedana bağlılığının çok üst düzeyde olması nedeniyle- olduğu söylenebilirse de devşirme usulünün insanların kendi kültürlerinden kopartılması yoluyla işlediği gerçeği değişmemektedir.

ayrıca devşirmeyle yetiştirilerek anadolu'nun çeşitli yerlerine atanan birtakım valilerin halkı anlamayarak onlara zulmettiğine dair bazı kayıtlar da bulunmaktadır. bahsi geçen zulüm sonucu anadolu celâlî isyanları başta olmak üzere bazı isyanlar başlamıştır. ayrıca cephelerde de mağlubiyetlerin boy göstermesiyle birlikte iktisadî krizler ortaya çıkmaya başlamıştır. bu krizler de yerel yönetimlerin kuvvetlenmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. dolayısıyla yerel nüfuz sahipleri -yani türk ağalar- güç kazanmaya başlamıştır. ilber ortaylı'ya göre güç kazanan bu mahallî lordlar önemli bir değişikliği göstermektedir. ona göre kozmopolit osmanlı bürokrasisinin kaba türk olarak tanımladığı zümre artık devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır.

bu bölümün sonunda müellif millet, ümmet, kavim kavramlarının mahiyetini ve son dönem osmanlısında nasıl kullandıklarını izah etmiştir. bu izahatı da açıklamakta fayda görüyoruz. esasen millet kavramı dini cemaat -community- manasına geliyordu. hatta osmanlılar yeni fethettikleri bölgelerde yaşayan gayrimüslim topluluklara da ayrı birer millet gözüyle bakmaktaydı. hakeza aslî unsur olarak yaşayan sünni tebaa da müslüman milleti olarak adlandırılıyordu. bu bakımından osmanlı'nın bir çeşit millet sistemi ile idare edildiğini söylemek mümkündür. devletin yıkılışı ile millet sisteminin çözülmesi arasında sıkı bir bağ olduğu söylenilebilir. hem yıkılış süreci anlayabilmek hem de osmanlı'nın son döneminde nasıl bir milliyet algısı olduğunu idrak edebilmek için millet sisteminin çözülme sürecini incelemekte fayda var. esasen bu çözülüşün 1620'de fransa'ya verilen kapitülasyonlar ile başladığını söylemek abes olmayacaktır. bu haklar, önce fransızların daha sonra da ruslar ve ingilizlerin imparatorlukta yaşayıp farklı mezheplere mensup hristiyanların hamiliğine soyunmalarına yol açmıştır. hamiliği bir kamuflaj olarak kullanan bu emperyalist devletler, kendileri için dost belledikleri milletleri kışkırtarak millet sisteminin çözülmesine yol açmışlardır. tanzimatla birlikte mezhep birlikteliğine dayalı millet sisteminin yerini artık ortak etnik kökene dayalı halklar almıştır.

osmanlı aydınlarının bahsi geçen olayları anlamak ve adlandırmak için yeni kavramlara ihtiyacı vardı. özellikle fransız ihtilali dolayısıyla tüm avrupa'ya yavaş yavaş nüfuz etmekte olan nationalism ve nation kavramlarının türkçe'de karşılığını bulmak gerekmektedir. mesele bağlamında kavim, cins, millet, ümmet ve ahali gibi kelimeler ortalıkta dolaşmaya başladı. bu konuda çok fazla tartışma meydana geldiğini söyleyebiliriz. milleti de ümmeti de kavmi de tercih eden fazlaca aydın ortaya çıkmıştır. esasen kamûs-ı türki'de "bir din ve mezhepte bulunan cemaat" olarak tanımlanan milletin nation'ın karşılığı olarak kullanılması epeyce eleştirilmiştir. namık kemal de bu fikirde olduğundan olsa gerek kendisi ümmet kelimesini tercih etmiştir.

tanzimatçılar, başlarda millet sisteminin çözülmesinden sonra müslüman yahut gayrimüslim fark etmeksizin tüm tebaayı içine alacak bir osmanlı milleti fikrini benimsemiştir. fakat gayrimüslimlere askerlik yaptırılmamaları yahut cizyenin kaldırılması gibi birtakım meseleler iki taraf arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. devlet-i âliye artık türklük gerçeği ile karşı karşıyadır.

2.validemiz vatan

kitabın bu bölümünde vatan kavramının mahiyeti, osmanlı'da vatan fikri ve namık kemal'in vatan anlayışından bahsediliyor. evvela vatan kavramının neyi kapsadığı ile ilgili konuşmakta fayda var. bugün anladığımız manasıyla vatan kelimesinin modern bir kelime olduğu ve milli devletler için geçerli olduğu gibi birtakım kabullerimiz mevcut. esasen pek de hatalı sayılmaz çünkü vatan ve millet kavramları iç içe geçmiş vaziyette. bu iç içe geçme hali ise kavimlerin kendi yaşadığı yeri vatan olarak kabul etmesine yol açıyor. fakat burada çok mühim bir nokta var, kendisi kim? insanlar aynı etnik kökene ait olan diğerini kendisiyle beraber sayıyor, aynı millettten olma hali... bu her zaman böyle miydi? osmanlı devleti'nde insanları vatan aşkı için yani aynı millete mensup olduğu diğerinin yaşadığı yer için savaşımaya ikna etmek

mümkün müydü? pek sayılmaz. ancak yine de osmanlı'da bir "vatan" sevgisinden söz etmek mümkün. nitekim özi kalesi düştüğünde abdülhamid-i evvel kahrından nüzul geçirerek vefat etmişti. fakat bu bağı sağlayan şeyin ismine vatan denilmiyordu. bahsi geçen bağ bir ümmet bilinci ve din gayretiyle sağlanmıştı. osmanlı'nın yıkılma sürecinde tartışılan ana meselelerden birisi de halkın dinine bağlılığı, vatan kavramının benimsetilemeyecek oluşu idi.

müellif bahsedilenleri şu şekilde örnekliyor: "cevdet paşa'ya göre, daha analarının kucağında gaza ve şehadet sözlerini işiten ve mekteplerde gaza ve şehadet mertebelerinin büyüklüğünü öğrenen müslüman askerleri "ya gaza ya şehadet, haydi dîn-i mübîn uğruna çocuklar!" gibi sözlerle rahatça şevklendiren kumandanların, ihtiyaç halinde, böyle -müslüman, gayrimüslim karışık bir ordudan bahsediyor.- karışık taburları gayrete getirmeleri imkansızdı. bunun için "vatan sevgisi" gibi daha farklı bir güce ihtiyaç vardı. cevdet paşa'nın bunları anlattıktan sonra söyledikleri son derece önemlidir:

...bizde vatan denilürse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelir. biz şimdi "vatan" sözünü ortaya koyacak olsak mürûr-ı zaman ile bizde de efkâr-ı nâsda yer ederek avrupa'daki kuvveti bulacak olsa bile gayret-i diniye kadar kuvvet alamaz. ve onun yerini tutmaz. husûlü de çok vakitlere muhtaç olur. ol vakte kadar ordularımız ruhsuz kalır."

bu tartışmalar süredersun vatan ve vatanseverlik (patrie ve patriotisme) kavramlarının fransız ihtilali'yle kazandığı anlamlarda kullanılması için namık kemal'in beklenilmesi gerekmektedir. fakat elbette namık kemal de cevdet paşa gibi vatan sevgisinin gayret-i diniyenin yerine hemen ikame edilemeyeceğini biliyordu:

git, vatan! kâ'be'de siyâha bürün! / bir kolun ravza-i nebi'ye uzat! / birini kerbelâ'da meşhed'e at! / kâ'inâta o hey'etinle görün! / o temâşâyâ hak da âşık olur / göze bir âlem eyliyor izhâr / ki cihânda büyük letâfeti var / o letâfet olunsa ger inkâr / mezhebimce demek muvâfık olur / aç, vatan! göğsünü ilâh'ına aç! / şühedânı çıkar da ortaya saç!.. / de ki: yâ râb! bu hüseyin'indir / şu mubârek hâbib-i zîşân'ın / şu kefensiz yatan şehîdânın / kimi bedr'in kimi huneyn'indir / tâzelensün mü kanlı yâreleri? / mey dökülsün mü kabr-i eshâb'a? / yakışır mı sanem bu mihrâba? / haç mı konsun bedel şu mîzâba? / dininin kalmasın mı bir eseri? / âdem evlâdı birtakım cânî.. / senden alsun mu sâr-ı şeytânı?

hristiyan tebaadan asker alınması konusunda çıkan tartışmalar da göz önüne alınırsa namık kemal'in vatan anlayışının pratikte uygulanmasının imkansızlığı görülecektir. onun vatani mücerret bir fikir olarak beklemekteydi. imparatorluğun dağılmasını engellemek ve tüm coğrafyaya tek bir vatan diyebilmek için tüm halkları tek bir millet adı altında toplayabilmek gerekirdi. müellif şöyle izah ediyor: "amerikan milleti gibi farklı unsurların "ittihad"ından doğacak bir osmanlı milleti yaratılabilirse hakimiyetimiz altındaki geniş coğrafyayı da modern manasıyla vatan olarak tarif etmek kolaylaşacaktı."

osmanlı milleti fikri aslında sadece pratikte de karşılığı olan bir vatan oluşturmak değildi. bu fikir aynı zamanda tebaanın farklı unsurlarının hak eşitliğini sağlamayı ve aslî unsuru da korumayı içeriyordu. fakat

devletin içerisinde bulunduğu konjonktür, yaşanan savaşlar, karşı karşıya kalınan isyanlar ve ekonomik durum gibi birtakım sebepler uygun zemin hazırlanmasının önüne geçti. halklar bağımsızlık fikrine kapılıp imparatorluktan tek tek kopmaya başlayınca devletin aslî unsuru da sesini yükseltmeye başladı. 1800lerin sonunda türk kelimesi daha gür bir sesle kullanılır, yeni bir vatan fikri konuşulur olmuştur: turan.

3.türk tarih tezinin öncüleri

izahata müellifin bölüm sonunda değindiğı şu cümlelerle başlayalım: “amacım, hiçbirinin değerinden şüphe etmediğim şahsiyetlerin bir zamanlar ne saçmalıklarla uğraştıklarını göstermek değil. anlattıklarım eğlenceli görünse de trajik bir durumu yansıtmaktadır. osmanlı medeniyetinin yok sayılması yüzünden doğan boşluğu doldurarak yeni bir kimlik inşa etmeye çalışan aydınların yaşadığı derin sancıyı anlatmaya çalıştım, o kadar.” müellif neyi kast ediyor? türk dilinin üstünlüğü ve tüm dillerin anası olduğu, tüm milletlerin türk’lerden meydana geldiğı ve türklerin arî ırk olduğu, yunan medeniyetinin sahiplenilmesi hatta putperest arapların tanrılarının türkleştirilmesi gibi birtakım iddiaları...

bu bölümde tüm bu iddiaların tarihi vesikalarını ortaya dökmek gibi bir niyetimiz yok. ilgisi bu bağlamda araştırmalarını derinleştirebilir. vurgulamak istediğimiz mesele; aslını inkar eden, köklerine düşman kesilen milletlerin yerine birtakım fikirler koymaya mecbur kalması meselesidir. bu mecburiyet hakikatin inkarı neticesinde geliştiğı için de yerine koyulmaya çalışılan şeyin hem kabul görmesi mümkün görünmemektedir hem de bu fikirler uydurma birtakım söylemlerle ihtiva etmek zorunda kalmıştır.

4.midhat efendi’nin türkçü tarih tezi

bu bölüme ahmed midhat efendi’nin türkçü tarih tezinin muhtevası ve fevziye kıraathanesi’nde yaptığı meşhur konuşmasının detaylarından bahsediliyor. rusyalı islam talebesi cemiyeti’nin öncülüğünde düzenlenen konuşmanın konusu “millet-i muazzama-i türkiyye’nin ahvâli” idi. bu konuşma [2.meşrutiyetin](#) ilanından sonra türkçülüğün ilk kez büyük bir kalabalık karşısında ve meydan okuyucu bir tarzda yapılmıştır. bu bakımdan fazlaca ehemmiyet teşkil etmektedir. konuşmanın bize göre en vurucu kısmının muhtevası şöyledir: midhat efendi’ye göre türkler dünyada en geniş coğrafyaya ulaşmış topluluktur. toplu bir devlete sahip olmasalar da bu genişlik onların nüfuz kudretini göstermekteydi. ona kalırsa sadece nüfuz genişliğı konusunda değil, eskilik bakımından da türklerden daha eski bir kavim bulunmamaktaydı. iddiasına göre son filolojik çalışmalar dillerin ve etnolojinin kaynağının altay dağları’nda aranması gerektiğini gösteriyordu. filolog ve etnologların gayesi elbette türklüğün tarihinin bu kadar kadim oluşunu göstermek değildi, onlar olsa olsa hakikati arıyordu. bize de bu hakikat sayesinde geçmişimizin kadimliğini bedavadan öğrenmek kalıyordu. midhat efendi’ye göre en yeni çalışmalar altaylara tarih boyunca bir göç olmadığını gösteriyordu. aksine altaylar tarih boyunca hep göç verir durumdaydı, bu da tüm diller ve ırkların kökeninin altaylarda olduğunu gösteriyordu. işte insanlığın, medeniyetin doğduğu yer...

5.âdem peygamberin dili

muvaZZafûn

aydınlarımız tüm bunlarla yetinmeyip türkçe'nin cennette adem peygambere (aleyhisselam) öğretilen dil olduğunu hatta peygamberlerin isimlerinin ve dolayısıyla kendilerinin de türk olduklarını iddia etmişlerdir. bu fikirlerin altında islam ile iç içe geçmiş bu isimlere halk tarafından fazlaca muhabbet besleniyor oluşu yatıyor olabilir. türkçülüğü halka kabul ettirmeye çalışan bu zümre allah'ı ve peygamberlerini de propaganda aracı olarak kullanmaktan geri durmamış görünüyor.

adem peygamberin (aleyhisselam) dilinin türkçe olduğu iddiasına ilk defa 14. yy.da rastlanmış. kaygusuz abdal gülistan adlı eserinde bu iddiada bulunmuştur.

“türk dilin tanrı buyurdu cebrâil / türk dilince söyle gil dur git digil”

ismaik hakkı bursevî de hadis-i erbain tercümesi'nde “âdem cennetten lisân-ı türkî ile 'kalk' demekle kıyâm i düp çıkmıştır. zîra dünyada âhir tasarruf türk'ündür” diyordu.

cumhuriyetin ilk yıllarında bunlar da yetinilmemiş, tanrı türkleştirilmek istenmiştir. müellif şöyle anlatıyor: “akgündüz, 1934 yılında hâkimiyet-i milliye gazetesinin ulus adını kullandığı ilk sayısındaki ‘üç boy’ başlıklı yazısında, türk'ün ulu, ulutürk ve atatürk olmak üzere üç boyunun bulunduğunu söyler ve bir türkata'dan söz eder. yoktan var eden türkata 'ilksi ve sonsuz'dur. buzdağlarını eritip verim bağlarına çeviren, güneş ışık verip karanlıkları yırtarak acunu güne erdiren, yeri göğü yaratıp kafalara us ören, etten dile söz ve rip türk diline öz veren türkata'dır. türkçe böylece temel ve binlerce yıl genel dil olmuştur. akagündüz'ün şu cümleleri daha dikkat çekicidir: ‘ulular ulus ulutürk'lerin en ulusu kemal atatürk'ü türkata yarattı. ama yoktan yaratmadı. kendinden yarattı. özünden yarattı. yaratıcılığından yarattı. çünkü, türkata'nın var olduğu ilksiz çağlardan beri atatürk vardı...’” gazetenin bahsi geçen sayısının pdf formatındaki hali ekte bulunmaktadır.

6.osmanlı'nın ana rahmi: bursa

müellif bu bölüme bursa şehrinin osmanlı için ehemmiyetini, şehrin güzelliğini ve devlet erkanının şehre verdiği kıymeti izah ederek başlamış. ardından da entelektüel çevrenin -özellikle milliyetçi eğilimi olanların- bu şehre olan ilgilerinden bahsetmiş. bölümün ayrıntıları bizim maksadımızı aştığı için değinmeyeceğiz. fakat yahya kemal'in bursa'yı “iliklerine kadar türklük sinmiş bir şehir” olarak tanımlaması elbette boşuna değildir. milliyetçi entelektüel çevre şehri kendilerine bir üs bellemiş ve bursa merkezli teşkilatlanmayı çalışmıştır. ne var ki asıl müktesebatın ve entelektüel çevrenin istanbul'da olması bu çabayı boş çıkarmıştır.

tanrıdağı'ndan hira dağı'na

1.tanrıdağı'ndan hira dağı'na

bu bölüm kitabın en hacimli bölümü olma özelliğini taşıyor. müellif kronolojik olarak türk milliyetçiliğinin serencamından ve muhafazakarlığa yanaşma sürecinden bahsediyor. bölümün başından sonuna kadar

çok fazla tarihi malumatla karşı karşıya kalıyoruz. önemli gördüğümüz konuları alt başlıklar halinde irdedeleyeceğiz inşallah.

dilde sadeleşme ve türklük kavramının kullanılmaya başlanması

ahmet vefık paşa, süleyman paşa, şinasi, namık kemal, ziya paşa ve ali suavi gibi tanzimat aydınları dilde sadeleşmeyi savunuyorlardı. bu savunularının arkasında da büyük çoğunlukla milliyetçi fikirler taşımaları ve fikirlerinin pratiğe dökülmesi için öncelikle dilin değişikliğe uğraması gerektiğini düşünmeleri vardı. azınlıkların imparatorluktan ayrılmak için türk milliyetçiliğini öne süreceklerine dair olan korku ise bu fikirlerini beyan etmelerine engel oluyordu. bu konuda kırılma noktası mehmet emin yurdakul'un 1897'de yazdığı cenge giderken isimli şiiridir. fakat bu dönemdeki milliyetçi aydınların ırkçı bir milliyetçilikten ziyade dini düşman bellemeyen ve ortak bir nokta arayan bir milliyetçilik benimsediklerini söylemek mümkündür: “ben bir türk'üm; dinim, cinsim uludur; / sinem, özüm ateş ile doludur. / insan olan vatanının kuludur. / türk evladı evde durmaz giderim. / muhammed'in kitabını kaldırtmam; / osmancık'ın bayrağını aldırtmam; / düşmanımı vatanıma saldırtmam. / tanrı evi viran olmaz, giderim.”

tanzimatçıların başlarda bir osmanlı milleti fikri tasavvur ettiklerini ve bu konudaki görüşlerini daha evvel izah etmiştik. bu bağlamda tanzimatçıların türk kavramını kullanırken çekingen bir tavır sergilediği söylenilebilir. fakat rusya'da yaşayan türkler bu konuda çok daha cesur davranıyordu. bu aydınların önde gelenleri hüseyinzade ali, akçuraoglu yusuf, ağaoğlu ahmet ve gasıralı ismail bey'dir. hüseyinzade ali “türkleşmek, islamlaşmak, avrupalılaşmak” üçlüsünü savunurken akçuraoglu pantürkist bir hareketin osmanlı için olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünüyor ve romantik bir turancılıktan ziyade -nasıl olacaksa- realiteye uygun bir pantürkizmi savunuyordu. müellifin deyişiyle, ziya gökalp'in “vatan ne türkiye'dir türklere, ne türkistan / vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: turan” mısraları ile biten turan şiiri ütöpik ve romantik bir milliyetçiliğin manifestosu gibiydi.

ziya gökalp'in fikirleri

gökalp dine doğru makalesinde sosyal hayatın nasıl şekillendiğini anlattığı bölümde en üste dini koymuştur. ona göre bir cemiyete şahsiyetini kazandıran yegâne kurum dindir. bu sistemin toplumu organize edebilmesi için de ümmete ihtiyaç olduğunu söylemektedir ve ümmet milletten de önce gelmektedir. ziya gökalp'e göre bir ümmete mensup kavimler dil ve kültür farklılıklarının farkına vardıktan sonra siyaseten bağımsız olarak bir arada yaşarlardı ancak bu durum ümmet gerçeğini ortadan kaldırmazdı. nitekim trablusgarp yahut balkan savaşlarında farklı coğrafyalarda yaşayan türklerden çok diğer ırklara mensup müslümanlar cepheye koşmuştur. bu da ümmetin ne kadar birleştirici bir mefhum olduğunu gözler önüne sermektedir.

ittihad-ı islam'ı mümkün ama kısa vadede imkansız bir hayal olarak gören gökalp, milliyetin ancak müslümanların esaretten kurtulmak için bir araç olarak kullanılabileceğini düşünmektedir. ona göre milliyetçilik ne kadar kuvvetlenirse ümmet de o kadar kuvvetlenecekti: “o halde bu uzun zaman esnasında

islam kavimleri milli mücahedelerle istiklalden, hiç olmazsa istiklallerini muhafazadan mahrum mu kalsınlar?” gökalp’in bir de ümmet programı tasarımı bulunmaktadır. programın içinde; arap alfabesinin muhafazası, islam milletleri için terminoloji kongreleri, ortak bir terminoloji oluşturulması -türkçe, arapça ve fransızca-, ortak bir terbiye sistemi planlanması, hilalin kutsallığı gibi meseleler yer almaktaydı.

cumhuriyetin kurucu kadrosuyla ilişkisi ve türkçülüğün esasları’nda bahsettiği fikirler göz önüne alınırsa ömrünün sonuna doğru fikirlerinin epey bir değiştiği söylenilebilir. yukarıda izah etmeye çalıştığımız fikirlerin kurucu kadro tarafından benimsenmesi elbette mümkün değildi fakat çok saygı duydukları bu büyük mütefekkinden de vazgeçecek değillerdi. nitekim gökalp de cumhuriyetin kurucu ideolojisine yaklaştığının göstergesi olarak hakimiyet-i milliye’de bir yazı dizisi yayınlamıştır ki bu dizi atatürk’ün ricasıyla yazılmıştır. gökalp türkçülüğün esasları isimli kitabında ise din mefhumundan yalnızca bir buçuk sayfa bahsetmiş, tabiri caizse konuyu geçiştirmiştir. erol güngör bu durumu devrin siyasî atmosferine bağlamakta pek de haksız değil diye düşünüyoruz. yine de kurucu kadronun ziya gökalp’in türkçülüğünü hiçbir zaman tam olarak benimsemediği söylenilebilir. nitekim inkılapların çoğu gökalp’in fikirleriyle taban tabana zıttır.

islam’da dava-yı kavmiyyet

üç tarz-ı siyaset’in yazarı akçuraoglu rasulullah’ın (sav) kavmiyet fikrini yasakladığı fikrine katılmıyor ve bu fikri savunan islamcılarla fikri tartışmalara giriyordu. akçuraoglu ümmet mefhumunun önemini kabul etmekle beraber; bunun, hali hazırda zaten müslüman olan türklerin birleşmesi için kullanılabileceğini söylüyordu. yani ümmet için millet fikrinin yerine millet -türkler- içi ümmet fikrini savunuyordu. bunun için islam’ın hristiyanlık gibi bir değişime uğraması gerekliliği aşikar, islamcıların ise bunu kabul etmesi mümkün değildi.

osmanlı’nın balkan harbi mağlubiyeti, arnavutluk isyanı ve milliyetçi arap derneklerinin imparatorluğa karşı düşman ile işbirliği yapması islamcılarda hayal kırıklığı oluştururken türkçülerin argümanlarını kuvvetlendirmiştir. hatta bir süredir “ittihad-ı anâsır”dan vazgeçip “ittihad-ı islam”a yönelen ittihat ve terakki cemiyeti’ni bile türkçü bir siyasete zorlamıştır. bu sırada askerî tıbbiye talebeleri tarafından 1912’de kurulan türk ocağı, başkanlığına hamdullah suphi getirildikten sonra türkçülük fikrini ateşli bir şekilde yaymaya başlamıştır.

islamcıları temsilen yayın hayatına devam eden islam mecmuası meseleleri türkçü-islamcı bir bakışla ele almıştır. musa kazım efendi’nin burada yayınladığı islam ve terakki makalesinde islam’ın kavmiyet fikrine bakışıyla ilgili fikirlerin de belirtilmesi bu konudaki tartışmanın fitilini alevlendirmiş, türkçü fikirleriyle meşhur aydınlar islam mecmua’sına bu konuda birtakım sorular yöneltilmiş fakat cevap alamamıştır. bunun üzerine babanzade ahmed naim bey islam’da dava-yı kavmiyyet adlı meşhur makalesini yayınlamış ve islam’ın kavmiyetçilik ile milliyetçiliği kesinlikle yasakladığını söylemiştir. babanzade’ye cevap ise ağaoğlu ahmed bey’den gelecektir. ağaoğlu, islam’da dava-yı milliyet başlığıyla yayınladığı makalesinde sorunun

kavmiyet kelimesine verilen farklı manalardan kaynaklandığını söyler: “sosyolojinin son tarifine göre, milliyet ‘aynı surette hissedenden kitle-i efrad’a denir; ortak duygu dünyasının kaynağı ise dil ve dindir. ırk, tarih, anane, adetler, edebiyat vb. ise daha sonra gelir; kaldı ki bu amillerin çoğu da dilden ve dinden doğmuştur. islamiyet, bu mânâda milliyet ve kavmiyeti değil, asabiyeti reddeder. asabiyet, kişinin babası tarafından bağlı bulunduğu soy ve bu soyun namusunu koruyup geleneklerini devam ettirme gayretidir. daha açık bir ifadeyle asabiyet, aşiretler halinde yaşayan kavimlere, milliyet ise kendini bilen milli vicdana sahip muhitlere hastır. islâm, aynı kavme mensup oldukları hâlde, sudan sebepler icat ederek, bazan bir at veya bir deve için yıllarca birbiriyle boğazlaşan aşiretlerin asabiyet gayretiyle savaşımıştır. esasen islâm’ın en büyük gayesi asabiyet duygusunu yok ederek arap kavminin birliğini temin etmektir; kur’an-ı kerim, arapların milli birliğini ve ortak duygularını az çok terbiye eden bazı müesseseleri, islâm öncesine ait oldukları hâlde, bunun için korumuştur. ... gayrı kabil-i inkâr bir hakikat vardır ki, o da islâmiyet’in kavmiyet esasını yıkarak eğil, onu temin ederek i’tilâ etmiş olmasından ibarettir.”

ismail hami danışmend ve rıza nur

türk ırkı niçin müslüman olmuştur? adlı bir makale yayınlayan danışmend, oryantalistlerin islam’ın bir arap dini olduğu iddialarını ayet ve hadislere dayanarak reddetmiştir. türklerin diğer birçok ırkta olduğu gibi “müslüman arapların istila ve esareti altına” düşmediğini söylemektedir. ona göre türkler tamamen kendi kültürlerine uygun buldukları için müslüman olmuştur ve akabinde liderliği arapların elinden alarak ümmetin başını çekmiştir.

rıza nur ise danışmend’den epey farklı düşünmekteydi. ona göre türkler, arap fütühatının orta asya’ya gelmesiyle kılıç zoruyla müslüman olmuşlardı ve “araplaşmışlardı”. ona göre bu durum arap emperyalizminin bir zaferiydi. müellif rıza nur’un görüşlerini şöyle anlatıyor: “atsız’ın ifadesiyle başından beri hem fikri, hem de ameli türkçülük yapan rıza nur, yurtdışından dönüşte kuracağı fırkanın programını da hazırlamıştı. türklerin yeni baştan ihyası ve fırka programı’nda bir çeşit ihtilâli öngörüyordu. meclis feshedilecek, mevcut liderler cezalandırılacak, cumhuriyet halk fırkası feshedilip yerine türkçü bir fırka kurulacak, türk olmayan zabıt, memur ve muallimler bir kanunla görevlerinden uzaklaştırılacaktı vb. rıza nur’u bazı islâmcılara yaklaştıran projesi ise, hayatî bir ihtiyaç olarak gördüğü hilâfeti ihya etmek ve eski harflere geri dönmektir.”

ırkçı-türkçülük hareketleri

1930’larda başlayan ve 2. cihan harbiyle kızışan solcu-türkçü çatışması 1944 yılına gelindiğinde bir konferans sırasında çıkan olaylar neticesinde zirvesini yaşamaya başladı. kavga aslında solcuların türkçüleri sık sık savaş destekçiliği ve alman yandaşlığı ile suçlamaları ile tırmanmıştı. “faris erkman’ın yayınladığı en büyük tehlike adlı broşürde türkçüler az evvel zikrettiğimiz hasletlerle suçlanıyordu. erkman’a göre, asrın başlarında türkçülüğünün doğmasına yol açan şartların benzeri 1940’larda da yaşanıyor, ırkçı-türkçüler aynı şekilde, almanya’nın saflarında savaş çıkırtkanlığı yapıyordu.” bu broşüre cevap nihâl atsız’dan en

sinsi tehlike başlığıyla gelecekti. atsız bu broşürde ırkçı-türkçülüğün tarihi temelleri olduğunu iddia ediyor, kaşgarlı mahmud, mevlana, ali şir nevai gibi mütefekkilere atıf yapıyordu. bunların yanında şu gerçeği de unutmamak gerekir, atsız ve hatta peyami safa gibi farklı çizgilerdeki milliyetçiler almanya'ya ve hitler'e sempati duyuyorlardı. bu çatışmalar daha sonra atsız gibi türkçülerin tutuklanmasına ve tabutluklarda işkence görmelerine sebep olacaktır. meselenin bu kısmı siyasete kayacağı için bizim ilgi alanımıza girmemektedir.

osman yüksel ve necip fazıl

atsız-sabahattin ali davasının önde gelen türkçülerinden olan osman yüksel, üniversiteden atıldıktan sonra serdengeçti dergisini kurarak faaliyetlerine devam etmiştir. onun milliyetçilik anlayışını yansıtan cümleler ise şöyledi: “allah’tan başka kimseden korkmuyoruz. bizler münkir değiliz. tanrıdağı kadar türk, hira dağı (cebelinûr) kadar müslümanız. bütün gayemiz, küçük asya insanının o bilinmez, o görünmez, bir avuç toprak kadar mütevazı, fakat o kadar mânâlı ruhunu anlamak, 'bu topraklar için toprağa düşenlerin' çocuklarını bu topraklar üzerinde mesut ve bahtiyar görmektir.” aynı dönemde yazın hayatına devam eden büyük doğu dergisinin anadolucu milliyetçiliğini necip fazıl şöyle anlatmıştır: “türk’ü müslüman olduğu için sevecek ve müslümanlığı nisbetinde değerlendirecek” bir milliyetçilik. bu bağlamda serdengeçti'nin necip fazıl'dan fazlaca etkilendiğini söylemek abes kaçmayacaktır.

dr. süheyl ünver

müellif büyük mütefekkir hekimi şöyle tanıtıyor: “herkesin bir mesleği olmalı bir de meşgalesi. o meşgale bütün kültürümüzdür.” diyen süheyl ünver, ömrü boyunca, kütüphanelerin tozlu raflarındaki binlerce yazmayı tarayarak elde ettiği bilgileri sabırla tasnif edip dosyalara haline getirmiş, tıp tarihçisi, sanat tarihçisi, şair, yazar, etnograf, ressam, nakkaş ve müzehhip olarak durmaksızın çalışmış osmanlı ve selçuklu arasında bir köprü olmak istemişti. bu alıntıyı başta bize sonrasında okuyucuya yol gösterici olması için ve çalışma gayretimizi teşvik etmesi için alıyorum. üstada rahmet olsun...

bu bölümden sonra epey bir siyasî konu tartışılmış ve müellif kendi fikirleriyle birlikte o dönemki siyasi atmosferi aktarmaya çalışmış, bu bağlamda konuşmayı düşünmüyoruz.

tanrıdağı'ndan hira dağı'na bölümünün son 2 kısmında ergenekon ve kürşat efsanelerinin hikayeleri ile dönem aydınlarının bu efsanelere katkıları ve bu katkılarla türkçülük propagandasında nasıl kullanıldığı anlatılıyor. bu bölümlerin detayını merak edenler de kitabı edinebilir.

verimli fakat bir o kadar da yorucu bir okuma oldu. hayra vesile olması için dua ediyorum. vesselam